

DIRK WOLTHEKKER

Verre verwachtingen

*Het bewogen emigratieavontuur
van een weesmeisje uit Groningen*

Uitgeverij Balans

Voor Roelfina en Thomas le Clercq-Wolthekker
en al hun Chileense nakomelingen

Voor Derk en Aaltina Wolthekker-Staal
en al hun Nederlandse nakomelingen

Voor alle migranten, waar ook ter wereld, die de moed hebben
hun land te verlaten, op zoek naar een betere toekomst

Inhoud

1 Een gemankeerde familiefoto - 11

Overbelicht - 15

Een Chileense luitenant - 19

2 Roode weeskinderen - 23

Gelyk een Hinne haar kiekens hoed - 25

Een erfenis van 90 gulden - 31

Transvaal - 38

Een klein fortuin - 44

Een infanterist met Zeeuwse wortels - 52

3 Van Boeren en Britten - 56

Emigratietijden - 60

Een Haags verlanglijstje - 66

Lourenço Marques - 69

Een Afrikaanse trouwring - 76

Tussen Salvokop en Maputo - 80

In Pretoria - 86

4 Texas, Amsterdam en de papierfabriek - 93

Op de rede van Vlissingen - 97

Karel Appel - 104

Van het IJ naar de Waal - 118

5 Aan de voet van de Andes - 126

Pampa's, kolonisten en 'fraaie' beloften - 131

De Duitse connectie - 140

Liverpool - 146

6 Los colonos holando-boers - 159

Op de kade van Talcahuano - 162

Een waarschuwing - 168

Een Chileense spraakverwarring - 173

Een Baskische balling - 180

Een inzamelingsactie - 186

7 Houtkap tussen de Mapuche - 190

Zerken in de zomerzon - 193

Limonademakers en keuterboeren - 196

Besmette grond - 205

De anderen - 213

Duits-Spaanse jaren - 219

8 Land! - 224

- Een oogstjaar - 225*
- De grootmachten aan zet - 230*
- Chileen! - 239*
- Diplomatie in de Andes - 245*

9 Een straatje in Zuid-Chili - 252

- Gezwoven kameraden - 257*

10 De zomer van 2019 - 262

- Dankwoord - 269*
- Kleine stamboom - 271*
- Noten - 272*
- Bibliografie - 296*
- Fotoverantwoording - 304*

Een gemankeerde familiefoto

Toen ik erachter kwam dat er ook nog een Roelfina was geweest in onze familie, was zij al meer dan zestig jaar dood, begraven in een familiegraf op een halfvergaan dorpskerkhof in het zuiden van Chili. Daar herinnerde verder niets aan haar behalve een fris geschilderde, hagelwitte betonnen zerk met crucifix, met daarop haar verkeerd gespeelde voor- en achternaam. Niets wisten we van haar.

Wanneer Roelfina exact is verdwenen uit het familiegeheugen, is moeilijk te zeggen, maar nu weet ik dat zij van 1904 tot aan haar dood in 1950 nooit meer in Nederland is geweest. Haar bestaan kwam mij rond 2010 ter ore toen ik van een oom een half afgemaakte familiestamboom kreeg. Daar was ik als historicus vast in geïnteresseerd, meende hij. Ik nam de papieren mee naar huis en besloot de stamboom af te maken en online te zetten op een van de vele elektronische stamboompagina's die op internet te vinden zijn. In de generatie van mijn negentiende-eeuwse overgrootvader Derk, geboren in 1865, kwam ik in de archieven vele onbekende broers en zussen van hem tegen, vrijwel allemaal jong en ongehuwd overleden.

Ook kwam ik de naam Roelfina tegen, de jongste van het gezin, geboren in Groningen in 1872, maar zonder terug te traceren sterfdatum of -plaats. Wel was van haar een trouwakte beschikbaar in de Groninger Archieven, waaruit bleek dat zij in 1897 met de handschoen was getrouwd met een Nederlandse, uit Groningen afkomstige man, een zekere Thomas Hendrik le Clercq. Hij woonde in Pretoria, toentertijd de hoofdstad van de nu al lang niet meer bestaande staat Transvaal. Uiteraard vroeg ik rond in de familie of er iets bekend was over een zekere Roelfina die, naar ik vermoedde, na haar huwelijk naar Zuid-Afrika was vertrokken. De naam kwam niemand bekend voor. Ook Transvaal of Pretoria deed bij niemand een belletje rinkelen. Ik zocht nog eens op internet naar 'le Clercq' in Zuid-Afrika, maar ik maakte gelijktijdig de associatie met 'De Klerk' en de apartheidspolitiek, wat een eventueel familieonderzoek een nare bijmaak gaf. Ik liet het maar zitten en vulde de naam 'Roelfina' in op de elektronische stamboom, voorzien van geboortejaar, huwelijksjaar en naam van de echtgenoot, van wie verder ook niets te vinden was in de Nederlandse archieven.

Aan de generatie van mijn overgrootvader was zo opeens een derde zus toegevoegd en dat terwijl iedereen altijd in de veronderstelling had verkeerd dat hij slechts twee zussen had gehad, Egberdina, geboren in 1854, en Catharina, geboren in 1869. Heel af en toe werd nog wel eens over deze 'Diene' en 'Katriene' gesproken, maar de naam 'Roelfina' viel nooit. Een enkeling had Diene en Katriene zelfs nog gekend en sprak met verwondering en lichte sympathie over de twee ongetrouwde, samenwonende zussen, de een

veel ouder dan de ander. In onze familie circuleerde een foto van beide vrouwen, vermoedelijk spontaan gemaakt door een straatfotograaf, tijdens het winkelen op de Vismarkt in Groningen. Arm in arm, in lange zwarte mantels, zwerige sjaaltjes om de nek en een hoge ingedeukte hoed scheef op hun jolige hoofden.

Op een zeker moment had Egberdina een smak gemaakt en daar een mankement aan haar benen aan overgehouden. In onze familie werd verteld dat zij was uitgeleden over een bananenschil. Misschien was het waar, maar ik vond het verhaal te excentriek om waar te zijn, al was er wel iets met haar gebeurd: ze was in een rolstoel beland, dat was zeker, want er waren foto's van. Zij moest haar verdere leven door de Groningse straten worden geduwd door de veel jongere, zorgzame Catharina. De kouwelijke benen van haar gehandicapte zus ingepakt in een dikke wollen plaid, beide handvatten van de rolstoel stevig omklemmend, duwde zij voort. Wellicht haalde zij keuvelend met haar gehandicapte zus nog wel eens herinneringen op aan de verdwenen Roelfina. Had die geweten van de smak van haar zus? En van de zusterlijke mantelzorg? Niemand die het weet.

In 1919 – beide negentiende-eeuwse zussen waren op middelbare leeftijd – was er bij de bekende Groningse fotograaf Steenmeyer een familiefoto gemaakt ter gelegenheid van de aanstaande *grand tour* van de avontuurlijke neef Cornelius naar Ceylon (nu Sri Lanka), Japan, China en (toenmalig) Nederlands-Indië. In de Nederlandse kolonie zou hij werk krijgen als jongste bediende – en later procuratiehouder – bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij. De

afscheidsfoto geldt sindsdien als een soort negentiende-eeuwse stamhouderfoto van onze familie, al brachten drie van de acht afgebeelde personen nooit eigen nageslacht voort.

Op de foto staan vier mannen: onze patriarchale, zeer dominante en autoritaire overgrootvader Derk, kleermaker van beroep, en zijn drie zoons: de avonturier Cornelius, de ondernemer Dirk en de ambachtsman Roelf, twee van hen in twintigste-eeuws licht zomerkostuum van moderne snit met vlinderdas, de andere twee in een donker pak, stropdas en een opstaande boord. Ze hebben parmantige blikken die optimisme, gretigheid en vooruitgang uitstralen, maar ook schuchterheid. Op crapauds zitten onze strenge, onverstoorbare, kaarsrechte overgrootmoeder Aaltina, geflankeerd door haar schoonzusters Egberdina en Catharina. Drie robuuste negentiende-eeuwse vrouwen, zwarte baaien rokken tot aan de grond, hooggesloten halsjes en ingesnoerde tailles. Ik zie deugdzaamheid, scepsis, lichte trots en de geklommen welvaart die de nieuwe eeuw had gebracht.

Het was – naar later iedereen meende – de laatste foto waarvoor de hele familie was opgetrommeld, inclusief de stokoude oom Roelf-Persee, de negentigjarige broer van Derks vader, zuinigheid en stille ouderdom op zijn mager, enigszins stuurse gezicht. Als ongetrouwd handelsagent in brood- en banketproducten had Roelf-Persee voldoende geld verdiend en overgehouden om niet alleen zichzelf, maar ook zijn ongetrouwde nichten Egberdina en Catharina te kunnen onderhouden. Gedrieën bewoonden ze een herenhuis aan de Herebinnensingel in het centrum van Groningen, op een steenworp afstand van Derk, die

kleermakersgezel was geweest in de Duitse Rijn-Moezelstad Koblenz, maar was teruggekeerd naar Groningen. Hij had er een kleermakerij opgezet en daarna een 'heerenkledingmagazijn', een winkel waar de ontworpen en gemaakte broeken, pakken en vesten werden verkocht. Derk trok klandizie onder Groningse boeren, burgers en professoren en verdiende daarmee goed geld. De winsten werden bovendien alleen maar groter toen het – veel goedkoper te produceren – confectiepak in zwang kwam: er kwamen kledingfabrieken in Groningen waardoor hij de kleding voortaan alleen maar hoefde in te kopen om die vervolgens met winst door te verkopen. De kassa rinkelde flink en in een Ford met open dak genoot hij van de roaring twenties en maakte vakantie-reizen naar de Franse Riviera, waar hij in Nice met zijn vrouw Aaltina flaneerde op de Promenade des Anglais en soupeerde in het ter plekke befaamde splinternieuwe, bijkans majesteitelijke Hôtel Negresco. Had Roelfina geweten dat haar broer romantische reizen maakte in een mooie auto en flaneerde aan de boulevards van de Middellandse Zee?

Overbelicht

Een jaar na het maken van de familiefoto overleed oudoom Roelf-Persee, bijna 92 jaar. Niets minder dan een mammoetleeftijd voor een begin negentiende-eeuwer, geboren in 1828. Rouwkaarten werden niet verzonden, maar er werd wel een annonce geplaatst in het *Nieuwsblad van het Noorden*, zo ontdekte ik rond 2013, toen ik had besloten verder onderzoek te doen naar die verdwenen Roelfina en te kijken of zij in de rouwadvertenties van de familie voorkwam als nabestaande. In de rouwadvertentie voor de oudoom, die

was opgenomen in het digitale krantenarchief van *Delpher*, werd hij niet alleen betreurd door zijn liefhebbende stad-Groninger familieleden, maar ook door een zekere R. le Clercq-Wolthekker en haar man Th. le Clercq ('en kinderen'), woonachtig te Chili. Wellicht niet helemaal ten overvloede in 1920 werd nog vermeld dat het hierbij ging om een land 'in Zuid-Amerika'.¹ Het was een eigenaardige gewaarwording, want ik had steeds in de veronderstelling verkeerd dat zij in Zuid-Afrika was beland. Maar Chili? Ik informeerde nog eens in de familie. Toen werden toch enige Zuid-Amerikaanse landen genoemd waarvan men wel eens had vernomen dat er iemand naartoe was gegaan. Genoemd werden Brazilië, Mexico en Chili, maar meer wist men niet en een zoektocht op internet leverde vooralsnog niets op.

Zoveel was inmiddels wel duidelijk: de laatste gezamenlijke foto van onze negentiende-eeuwse familieleden was een gemankeerde familiefoto: Roelfina ontbrak, maar niemand had haar ooit gezien of gesproken. Bij navraag bleek onder stokoude familieleden geen enkele herinnering aan haar te bestaan, en over haar leven bestond geen enkel verhaal. Bij nadere beschouwing bleek de familiefoto overigens niet alleen inhoudelijk, maar ook technisch niet helemaal in orde. De goed zichtbare familieleden zijn gegroepeerd rond een hoogstaande kleine ronde tafel, waarop verschillende portretfotootjes staan, vermoedelijk van overleden of afwezige familieleden. De kleine foto's op de tafel zijn overbelicht, waardoor slechts enkele contouren zichtbaar zijn van de gefotografeerde figuren die erop staan. Goed mogelijk is dat Roelfina hier dus toch op tafel staat, maar nooit door iemand is herkend of zal worden herkend.

Wie was deze Roelfina? Waarom wist niemand iets van haar? Wat was er met haar gebeurd? Kennelijk verbleef zij niet in Afrika, maar in Chili. Waarom was zij naar een land vertrokken waar ze het vrijwel zeker slechter had dan in Nederland? Amerika was het land van de onbegrensde mogelijkheden, toch niet Chili? Wat deed ze daar? Was ze in haar eentje gegaan of met man en kinderen? En wie was deze man met die Frans klinkende naam? Waren er meer Nederlanders naar Chili vertrokken? Was ze ooit nog teruggekomen naar Nederland?

Hoe vaak hoor je niet dat mensen familieleden hebben die na de oorlog naar Amerika, Canada of Australië emigreerden? Zo'n familielid hadden wij nooit gehad, maar nu leek het alsof we iets veel exotischer in huis hadden: een tante die ver voor de oorlog al naar Zuid-Amerika was verhuisd en daar misschien – wie weet – een hele kinderschare op de wereld had gezet. Ik vroeg me plotseling af of onze familie – eind zeventiende eeuw vanuit Duitsland naar Nederland gekomen – misschien latino-neven en -nichten heeft in het verre Chili. In de jaren nadat al deze vragen waren opgekomen, zou zich een verbijsterend verhaal ontrollen, dat mij de halve wereld over zou brengen.

Voordat Roelfina helemaal in de vergeetelheid raakte, zou haar naam nog een paar maal opduiken in de krant. Zo overleed in december 1935 haar zus Catharina, 66 jaar oud, haar gehandicapte zus Egberdina in de rolstoel achterlatend. Er verscheen een rouwannonce, waarin zij ook werd betreurd door Roelfina, die kennelijk woonde te Gorbed [sic], Chili.² Vlak voor het uitbreken van de oorlog overleed ook Egberdina, 85 jaar oud. Zij werd betreurd door de

achterblijvers, onder wie ook weer zus Roelfina te Corbea [sic], Chili.³ Roelfina was inmiddels al meer dan dertig jaar weg uit Groningen, zo zou blijken, maar zij hoorde er nog wel bij, dat was duidelijk. Toen brak de oorlog uit. Hoe weinig er ook van haar was en werd vernomen, één ding was zeker: onder de oorlog zou zij in Zuid-Amerika vermoedelijk niet veel te lijden hebben gehad, eenvoudigweg omdat Chili in 1940-1945 niet behoorde tot de strijdende partijen.⁴ Dat lag natuurlijk anders in Nederland en toenmalig Nederlands-Indië.

Roelfina's broer Derk en zijn vrouw Aaltina hadden het Groningse 'heerenkledingmagazijn' ondertussen overgedaan aan de nieuwe generatie, die het 'magazijn' behoorlijk had geprofessionaliseerd en er nota bene een 'naamloze vennootschap' van had gemaakt met gewone en zelfs preferente aandelen, allemaal in handen van de nieuwe generatie. Maar tussen de oude baas Derk en de nieuwe baas, zijn jongste zoon Dirk, boterde het niet. Zo'n ambachtsman als Derk was geweest – naald en draad in de aanslag om iedere Groningse man een maatkostuum aan te meten – zo'n ondernemer-koopman was zijn zoon: confectiepak met een tweede broek gratis voor een aantrekkelijke prijs. De zoon was dan wel directeur van de nieuwe naamloze vennootschap, de vader was nog altijd een bemoeizuchtige commissaris-toezichthouder.

Om de verhouding niet helemaal op scherp te zetten, verlieten Derk en Aaltina juist voor het begin van de oorlog Groningen en vestigden zich als renteniers in Dordrecht. In de stad aan de Merwede was hun zoon Roelf een prijswinnend banketbakker geworden met zijn slagroomsoesjes

met chocolade, zijn kerstpolonaises, zijn bridgehapjes met diverse vullingen, zijn nougathoorntjes, zijn appelbeignets en zijn Moskovische tulbanden, alles gepresenteerd in fraai opgesmukte etalages.

Allemaal *petite histoire* van het thuisfront in Nederland, waarbij opnieuw de vraag opkwam: wie was Roelfina en had zij hier weet van gehad? Wij wisten niets van haar, maar wist zij wel iets van ons? Was er contact geweest en kwamen er brieven uit Europa of Nederlands-Indië met nieuws en wetenswaardigheden van de achtergebleven familie in Europa en Azië? In onze familie zwierf geen enkele Chileense brief rond. Zouden er wel Nederlandse brieven rondzwerfen in Chili? Niemand die het wist.

Een Chileense luitenant

Het jaar 1954 is een cruciaal jaar in onze recente familiegeschiedenis: binnen zes weken gingen twee stamhouders dood. In maart stierf Dirk, mijn grootvader, op 52-jarige leeftijd plotseling aan een hartaanval tijdens een partijtje volleybal. Een maand later stierf zijn vader, overgrootvader Derk. Hij was na de oorlog met zijn vrouw uit Dordrecht teruggekeerd naar Groningen, waar hij al snel last had gekregen van een verminderde geestgesteldheid en na enige tijd was opgenomen in een kliniek in Termunten, waar hij op 88-jarige leeftijd zijn laatste adem uitblies. Die maanden stond het *Nieuwsblad van het Noorden* vol rouwadvertenties van mijn familie. In geen daarvan dook de naam 'Roelfina' meer op in de lijst van nabestaanden. Dit kon twee dingen betekenen: óf ze stond inmiddels zo op afstand van haar Nederlandse familie dat haar naam niet meer in de annon-

ces werd opgenomen, óf ze was inmiddels zelf overleden. Dat laatste was het geval, maar dat bleek pas in 2018.⁵ Haar man echter, die haar zes jaar overleefde, was evenmin opgenomen in de overlijdensannonces. Vermoedelijk was er na vijftig jaar toch enige familiale en culturele verwijdering opgetreden tussen beide takken van onze familie.

Mijn zoektocht naar Roelfina sudderde ondertussen een beetje door, erg veel progressie zat er niet in. Het was eigenlijk een slapend onderzoek. Er was intussen wel een foto van Roelfina boven tafel gekomen, opgedoken in een plakboek met oude familiefoto's, waar verder nooit iemand in keek. Ik ging er maar van uit dat zij het was, al klopte de bijbehorende tekst op de achterkant niet. Later zou ik dezelfde foto tegenkomen in Chileense plakboeken. We zien op deze foto een enigszins corpulente stadse vrouw, niet bijzonder welvarend, maar zeker ook niet behoeftig. Ze is een jaar of dertig en gaat gekleed in een lange, zwarte rok. Ze zit op een stoel zonder armluning, haar kapsel naar achteren opgestoken, iets van een medaillon om haar hals en een lief en vooral intens tevreden en gelukkig gezicht. Naast haar een verhoogde salontafel met daarop de bron van haar geluk: een kind. Ogenblikkelijk is duidelijk dat het moeder en kind betreft, zo te zien een meisje van ongeveer één jaar oud. Blijkens het in vergulde letters geschreven onderschrift is de foto gemaakt door – wat achteraf blijkt – Roelfina's neef, de fotograaf Willem Bernard Bekkering, werkzaam bij de firma Godfried de Jong in de Herestraat in Groningen. Aangezien Bekkering overleed in 1902 moet de foto zijn gemaakt rond de eeuwwisseling. Toen was Roelfina dus nog in Groningen.

In augustus 2013 kwam er vaart in mijn onderzoek, dat zomaar een onverwachte boost kreeg: ik ontving een bericht van een onbekende negenentwintigjarige Chileense man, een zekere Pablo, afkomstig uit de Chileense marinestad Viña del Mar en als luitenant werkzaam bij de Armada de Chile, de Chileense marine. Hij berichtte in het Engels dat hij een online stamboom had aangemaakt van zijn familie, die aan het begin van de twintigste eeuw vanuit Nederland naar Chili was geëmigreerd. Bij het opzetten van de Chileense stamboom had het algoritme geleid tot een ‘smart match’ met een Nederlandse stamboom, namelijk met die van ons. Pablo schreef dat zijn overgrootmoeder Roelfina en mijn overgrootvader Derk broer en zus waren. Dat had ik enige jaren eerder ook geconstateerd, maar verder dan dat was ik niet gekomen. Misschien nu wel? Pablo eindigde zijn mail met de mededeling: *‘If you want, I have more information.’*

De informatie die mijn achterachterneef zei te hebben, ontwikkelde zich tot een onregelmatige mailwisseling waarin grote en kleine nieuwtjes elkaar afwisselden. Geleidelijk leek een soort transnationale familiegeschiedenis te ontstaan: Pablo schreef over ‘de Groningse schat’ die door een van zijn nichten werd beheerd en waartoe alle tastbare herinneringen aan Groningen en onze familie behoorden. Ik vertelde hem over haar broer, mijn overgrootvader, en zijn kleermakersvak. Er kwamen foto’s met onbekende mensen, onbekende landschappen en onbekende verhalen naar deze kant van de wereld. Maar Pablo liet ook foto’s van bekende mensen zien, namelijk oude foto’s van mijn Groningse familieleden. Kennelijk waren die foto’s ooit over de oceaan gestuurd, al zat de negentiende-eeuwse familiefoto

er niet bij. Misschien was het te pijnlijk geweest om die te sturen, want hun Roelfina stond er demonstratief niet op.

Er was een wk-voetbal waarbij Nederland en Chili tegenover elkaar stonden. Mijn verre neef en ik keken samen, maar apart: hij daar, ik hier, zonder elkaar ooit te hebben gezien, alsof we beiden bang waren dat een Skype-kennis-making zou tegenvallen. Toen Chili de wedstrijd met 2-0 verloor en Nederland doorging naar de volgende ronde, mailde Pablo mij enthousiast vanaf dat moment voor *Holanda* te juichen.

Door al deze kleine gebeurtenissen was mijn nieuwsgierigheid naar de emigratie en het Chileense leven van de onbekende Roelfina uiteindelijk zo groot, dat ik Pablo verzekerde over de Andes te reizen om haar leven op te tekenen. Maar eerst zou ik teruggaan naar de stad Groningen, waar zij immers was geboren en waar wij allemaal – zij in Chili en wij in Nederland – onze wortels hebben.